

L. KUGINIENĖ

ETIKOS TEORIJA IR IDEOLOGIJA

Dorovės pažinimas visada remiasi tam tikrais praktiniais, iš žmonių socialinio gyvenimo santykių kylančiais poreikiais. Tai iš dalies įprasmina kiekvienos etikos teorijos galutinį tikslą — jos praktinio efektyvumo siekimą, iš dalies nusako etikos teorijos ribas. Juk šiuo atveju apie teorinio pažinimo galimybes sprendžiama iš jo praktinių prielaidų, kurių atžvilgiu pažinimo rezultatai jau negali būti vienareikšmiškai apibrėžiami: jų mokslinį objektyvumą daro problemišką vertinimas. Todėl dorovinio vertinimo socialinės prigimties ir esmės aiškinimas etikos teorijai yra labai reikšmingas: nuo jo priklauso pačios teorijos buvimo objektyvūs pagrindai. Tačiau toks aiškinimas jau išeina už etikos, kaip „grynos“ teorijos, kompetencijos ribų. Dorovinis vertinimas yra pirminis teorinio pažinimo atžvilgiu, nes kyla iš jo praktinių prielaidų, dėl to teoriniam pažinimui jis atrodo svetima ir neprieinama sritis. Vadinasi, etikos teorija gali vien konstatuoti, jog dorovinis vertinimas ir dorovės teorinis pažinimas iš principo nesuderinami, ir dėl to tai problemai spręsti ieškoma naujų būdų bei metodų.

Šiuolaikinėje etikoje atsiranda tendencija atsiriboti nuo tradicinių normatyvinės etikos uždavinių, taigi ir nuo teorijos suinteresuotumo, jos mokslinę paskirtį išvelgiant dorovės normatyvinės kalbos semantinėje bei formalioje loginėje analizėje. Toks dorovės mokslinio aiškinimo aspektas iš esmės galimas ir savaip prasmingas. Problemiška tai, kad dorovės vertybių postulavimas čia yra laikoma jų mokslinio aiškinimo pradžia, o tokia vertybių teorijos mokslškumo prielaida griauna pačią teoriją, nes kiekvienas tolimesnis jos problemų sprendimas tampa savitiksliu.

Marxistinė etika savo perspektyvos neformuluoja alternatyviškai — arba ji yra griežtas mokslas, arba praktinė teorija, atliekanti tam tikrą ideologinę funkciją. Kad būtų galima spręsti apie etikos teorijos santykį su teoriniu pažinimu apskritai, reikia pirmiausia paaiškinti, kodėl etikos teorija tampa suinteresuota. Vadinasi, reikia aiškinti teorijos prielaidas, t. y. tas socialines praktines sąlygas, kurios ir nulemia tokį teorijos suinteresuotumą — dorovinio vertinimo ir dorovės teorinio pažinimo susipy-

nimą. Pradinis taškas šiai problemai suprasti — analizė tų poreikių, kurie kyla visuomeninių santykių srityje. Tokie poreikiai yra istorinės kilmės ir formuojasi materialinės gamybos procese.

Gamyba pirmiausia yra žmogaus poreikių tenkinimo sąlyga. Tačiau jos visuomeninė prigimtis atsiskleidžia tik tada, kai tam tikrame išsivystymo etape ji peržengia savo natūralaus ryšio su žmogaus tiesioginiais poreikiais ribas, t. y. sukuria tokias materialines poreikių tenkinimo priemones, kurios tampa ne tik savarankiškos žmogaus poreikių atžvilgiu, bet ir pradeda formuoti juos: jie įgauna materialinio intereso pobūdį. „<...> Gamyba,— rašo K. Marksas,— tikrai turi savo sąlygas ir prielaidas, kurios sudaro jos momentus. Pastarosios iš pradžių gali pasirodyti kaip natūraliai atsiradusios. Pats gamybos procesas paverčia jas iš natūraliai iškilusių istorinėmis, ir jei vienam laikotarpiui jos yra natūrali gamybos prielaida, tai kitam — istorinis gamybos rezultatas“¹.

Tokia konkreti istorinė gamybos forma — prekių gamyba ir mainai. Jų atsiradimas rodo, kad žmogaus veikla nukreipta ne į paties žmogaus tiesioginių poreikių tenkinimą, bet į kitų žmonių, t. y. į visuomeninio poreikio tenkinimą. Vadinasi, tokia veikla jau prašoka individualios gamybinės veiklos ribas ir įgauna tam tikrą bendrumo, socialumo atributą. Kita vertus, tokia bendra gamybinė veikla, savo esme vis tiek išlikdama žmogaus veikla, žmogui tampa svetima, išorine jo poreikių tenkinimo sąlyga, kuri sukuria ir išorines žmogaus poreikių tenkinimo priemones — privatinę nuosavybę. Pastaroji tampa materialiniu interesu, nes apima gamybos produktų skirstymą.

Vadinasi, materialinis interesas jau neturi nieko bendra su žmogaus gamtiniu egzistavimu, su jo biologinių reikmių tenkinimu. Jis kyla iš gamybos visuomeninės prigimties ir šia prasme yra ne žmonių santykio su gamta, bet jų savitarpio santykių apibūdinimas: žmonių savitarpio santykiai dabar plaukia ne iš jų poreikių tenkinimo gamybos procese, bet iš išorinės tų poreikių tenkinimo prielaidos — privatinės nuosavybės. Tai ir suteikia galimybę nagrinėti tuos santykius materialinio intereso požiūriu bei išskirti du aspektus, plaukiančius iš pačios nuosavybės esmės: nuosavybė, kaip vartojimo pagrindas, apima ne vien vartojimo reikmenis, bet ir gamybos priemonių nuosavybę.

Kaip materialinis interesas veikia žmonių tarpusavio santykius?

Visų pirma, prekių gamybos ir mainų sąlygomis žmogui-vartotojui visiškai nesvarbu, kas sukuria vartojimo reikmenis, svarbi tų reikmenų nuosavybė. Todėl visuomenė išsiskaido į atskirus individus — privačius savininkus, besirūpinančius vien savo asmeniniais reikalais. Ir toks materialinio intereso įsikišimas į žmonių savitarpio santykius padaro tuos santykius daiktinius, o kartu ir priešiškus. Žmogus žmogui jau neturi

¹ Marx K. Zur Kritik der politischen Ökonomie.— Moskau; Leningrad, 1934.— S. 231—232.

pradinės, savaime aiškios prasmės: jie reikalingi vienas kitam tiek, kiek ir daiktai, kaip išorinės, daiktinės jų poreikių tenkinimo priemonės.

Antra vertus, toks materialinio intereso nulemtas žmonių savitarpio santykių priešiškus kartu yra ir tam tikras žmonių savitarpio ryšys. Jeigu vieno individo poreikiui tenkinti reikalingos priemonės priklauso kitam individui, tai pastarasis privalo sudaryti tam tikras sąlygas pirmojo poreikiui patenkinti. O toks sąlygų sudarymas visuomenėje galimas tik kaip vieno privataus materialinio intereso apribojimas kito tokio pat intereso labui. Čia ir atsiskleidžia tam tikra individų savitarpio priklausomybė, tam tikras socialinis ryšys². „<...> Kadangi vieno individo poreikis neturi jokios suprantamos prasmės kitam egoistiniam individui, kuris turi priemonių tokiam poreikiui patenkinti, vadinasi, nėra betarpiškai susijęs su poreikio patenkinimu, tai kiekvienas individas turi sukurti tą ryšį, savo ruožtu tapdamas svetimo poreikio ir to poreikio objektų suvedėju. Tuo būdu gamtinis būtinumas, žmogaus savybės, kad ir kaip jos būtų susvetimėjusios, interesas,— štai kas jungia tarpusavyje civilinės visuomenės narius“³.

Vadinasi, kad privatus materialinis interesas visuomenėje galėtų reikštis, būtinos tam tikros bendresnio pobūdžio prielaidos. Šias prielaidas ir suteikia materialinio intereso išsiplėtojimas iki gamybos priemonių nuosavybės. Tas išsiplėtojimas, pirma, jungia atskirus interesus į socialinę klasę, antra, suteikia privačiam materialiniam interesui bendresnę — klasinio materialinio intereso — formą. Todėl klasinis interesas jau nėra nei privačių interesų suma, nei jų sutapimas. Jo turinys — iš socialinės gamybos organizacijos išplaukiantis būtinumas kovoti dėl tam tikros klasės viešpatavimo. Esant privatinei gamybos priemonių nuosavybei, kovoti dėl klasės viešpatavimo, t. y. kovoti dėl klasės interesų, faktiškai reiškia kovoti dėl tam tikrų gamybos priemonių nuosavybės formų, taigi dėl tam tikros visuomenės ekonominės struktūros. Todėl kiekviena ekonominė struktūra klasinės visuomenės sąlygomis yra klasinis interesas, teisingiau — vienos klasės materialinis interesas, realiai egzistuojantis tik savo priešybėje su kitos klasės materialiniu interesu.

Tačiau visuomenės ekonominė struktūra yra objektyvus dalykas: bendras gamybos lygis sąlygoja visuomenės ekonominę struktūrą. O tai, kas būtina visai visuomenei,— šiuo atveju jos ekonominė struktūra,— apibrėžiama kaip visuomenės interesas. Vadinasi, klasinės visuomenės sąlygomis klasinis interesas yra kartu ir visuomenės interesas. Ir kaip tik dėl to, kad klasinėje visuomenėje toks bendras interesas reiškia klasės interesą, jis realiai egzistuoja vien „kaip individų, tarp kurių yra padaly-

² Žr.: *Lozuraitis A.* Aksiologija ir vertybių etika // *Dorovinės vertybės.*— V., 1982.— P. 22.— (Etikos etiudai; 6).

³ *Marksas K., Engelsas F.* Šventoji šeima, arba kritinės kritikos kritika.— V., 1960.— P. 134.

tas darbas, savitarpio priklausomybė" ⁴, t. y. kaip privačių interesų savitarpio santykis. Todėl žmonėms jis jau neturi savaime suprantamos vertės ir iškyla kaip jiems svetima politinio ir teisinio privalėjimo forma. Žmogaus valios, apsisprendimo, taigi ir dorovės normų funkcionavimo, sritis dabar apsiriboja žmonių savitarpio santykiais, tačiau pastarieji yra tapę daiktiniai, priešiški. Savitarpio parama ir solidarumas tiesiogiai neplaukia iš suprivatėjusių individo egzistavimo sąlygų, todėl žmonėms nėra aki-vaizdūs ir savaime suprantami. Tokiomis sąlygomis dorovės reikalavimų bendrumas, jų tinkamumas visiems darosi problemiškas. Iš čia ir kyla normatyvinis etikos uždavinys. Etika išibrauna į tokią sritį, kuri jai visiškai svetima,—į visiems privalomų dorovinio elgesio tikslų apibrėžimo sritį. Dėl to ji tampa suinteresuota, t. y. ideologizuota teorija.

Taigi klasinė visuomenė sudaro iliuziją, kad dorovinio elgesio principai yra teoriškai įrodomi. Tokia iliuzija turi objektyvų pamatą. Klasinėje visuomenėje objektyviai susidaro tam tikras neatitikimas tarp dorovės principų formavimosi ir jų subjektyvaus įsisąmoninimo ⁵. Dėl šio neatitikimo dorovės vertybės praranda ryšį su realiais žmonių interesais ir virsta idealiomis dorovinio elgesio paskatomis. Bendras doroviniam elgesiui keliamas reikalavimas negali būti tapatinamas su realiais žmonių interesais, nes tas bendrumas, kuris kyla iš materialinių gamybos sąlygų, žmogui svetimas. Bendras interesas klasinėje visuomenėje yra privataus intereso priešybė, todėl individui jis ir turi vien idealios paskatos prasmę: atskiras egoistinis individas nesieja bendro reikalavimo su materialiniu interesu jau vien dėl to, kad jis yra tam tikras jo privataus intereso apribojimas. Iš čia ir kyla dorovės vertybių visuotinumą, jų sutapatinimas su teorinėmis tiesomis. Įsigali pažiūra, kad jos kyla ne iš realių socialinių praktinių santykių, bet iš teorijos, todėl ir jų „suradimas laikomas pažinimo uždaviniu" ⁶. „<...> Kaip tik todėl,—rašo K. Marksas ir F. Engelsas,—kad individai siekia tik savo atskiro intereso, kuris jiems nesutampa su jų bendruoju interesu, ir kad visuotinybė iš viso yra iliuzinė bendrumo forma, ši visuotinybė pasireiškia kaip jiems svetimas, nuo jų nepriklausomas, vėl kaip atskiras ir savotiškas „visuotinis“ interesas <...>" ⁷.

Kokį pobūdį klasinės visuomenės sąlygomis įgauna etikos teorija?

Etikos teorija, kaip ir socialinė teorija apskritai, remiasi visuomenės poreikiais: dorovės reikalavimas tampa visiems privalomu elgesio tikslu tik įgaudamas bendro intereso išraišką. Tačiau klasinėje visuomenėje tokiame bendrame interese slypi vienos kurios nors istorinės klasės interesas, realiai prieštaraujantis kitos klasės materialiniam interesui. Toks tariamas bendras interesas, jo bendrumo iliuziškumas suskaldo ir pačią

⁴ Marksas K., Engelsas F. Vokiečių ideologija.— V., 1974.— P. 28.

⁵ Lozuraitis A. Metodologiniai marksistinės socialinės filosofijos bruožai.— V., 1986.— P. 172.

⁶ Ten pat.— P. 169—170.

⁷ Marksas K., Engelsas F. Vokiečių ideologija.— P. 29.

teoriją, kuri netenka vieningo pagrindo ir įgauna socialinio klasinio vertinimo pobūdį. Ir nors ji negali pagrįsti klasinio intereso privalumo visai visuomenei, bet toks pagrindimas klasiniam interesui suteikia visiems žmonėms bendro vertinimo formą, t. y. absoliučios vertybės, visuotinės tiesos pavidalą. Kitais žodžiais, visuomeninis interesas, o kartu ir klasinis, teoriškai grindžiamas kaip vienintelis teisingas, kaip tiesa. Ir toks pagrindimas jau yra ideologinės kovos esmė. „<...> Kiekviena nauja klasė, kuri ateina prieš ją viešpatavusios klasės vieton, jau savo tikslui pasiekti turi savo interesą vaizduoti kaip bendrą visų visuomenės narių interesą, t. y., kalbant abstrakčiai, suteikti savo mintims visuotinumą formą, vaizduoti jas kaip vieninteleis protingas, visuotinai reikšmingas“⁸.

Etikos teorija siekia nustatyti kartą visiems laikams žmonių dorovinių santykių principus. Tačiau objektyviai atsiremama į tai, kas visuomenėje egzistuoja, ji neišvengiamai virsta ideologizuota teorija. Vertinimas įsibrauna į teoriją dėl to, kad tie praktiniai visuomenės poreikiai, kuriais ir remiasi teorija, nėra bendri visiems žmonėms. Kita vertus, teorija, laikydama šiuos poreikius mokslinio aiškinimo pradiniu tašku, juos pagrindžia, ir šitaip klasiniam vertinimui suteikia visuotinio vertinimo formą. Toks etikos teorijos praktinis suinteresuotumas kyla iš objektyvių klasinės visuomenės egzistavimo sąlygų. Vadinasi, jis ir negali būti panaikintas, remiantis klasinės visuomenės praktinėmis prielaidomis. Tai nėra teorinio mąstymo uždavinys. Nepakankamai įvertinant pastarąją aplinkybę, etikai visada iškyla *tiesos — dorovės vertybės* antinomija, kurią ji gali konstatuoti, tačiau negali jos įveikti. „<...> Teorinių priešybių išsprendimas,—rašo K. Marksas,—yra galimas tik praktiškai, tik dėl žmonių praktinės energijos, ir <...> todėl jų išsprendimas toli gražu yra ne tiktai pažinimo uždavinys, o tikras gyvenimo uždavinys, kurio filosofija negalėjo išspręsti kaip tik todėl, kad ji matė jame tik teorinį uždavinį“⁹.

⁸ Ten pat.— P. 40.

⁹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч.—М., 1974.—Т. 42.—С. 123.